

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-34>

УДК 821.2.09"15-16"

Александрович Т.З.

Київський національний університет технологій та дизайну

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І НАРОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVI-XVII СТ.

Анотація. У статті досліджується проблема взаємодії влади і народу в українській літературі XVI-XVII ст. У роботі аналізуються суспільно-політичні концепції наших мислителів з метою виокремлення спільних та відмінних візій щодо майбутнього нашої держави. Стверджується, що влада повинна керуватися в своїх діях виключно законом. Авторка наполягає, що подібність поглядів на суспільно-політичний устрій держави наших мислителів з європейськими свідчить про високий рівень освіченості, широкий світогляд, а також вписування проблем, котрі хвилювали українське суспільство, у світовий контекст. Значна увага в роботі приділяється образу ідеального володаря. Наші мислителі XVI-XVII ст. наполягають на тому, що керівник держави – це моральна, освічена, мудра особистість. Ще одним ключовим образом, який присутній майже в усіх творах того періоду, є образ Києва як духовного Сіону, як центру відродженої держави.

Ключові слова: влада, володар, держава, народ, Річ Посполита, Сіон.

Aleksandrovych Tetiana

Kyiv National University of Technologies and Design

HIGHLIGHTING OF THE ISSUE OF THE INTERACTION OF POWER AND THE PEOPLE IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE XVI-XVIIITH CENTURIES

Summary. The article focuses on the issue of interaction between the authorities and the people in the Ukrainian literature of the XVI-XVIIth centuries. The author asserts that this issue is especially acute at the time when people do not have their own state. Attempts to preserve one's own identity, religion, language, culture, to revive the statehood is what infused with hope and encouraged to defend the national interests of the Ukrainians in different spheres of life. It was the Ukrainian writers of the XVI-XVIIth centuries who through their works conveyed the views of the Ukrainian people to the representatives of the power of the Polish-Lithuanian Commonwealth on topical problems with the aim of weakening both religious and political oppression and improving living conditions. Different views of Ukrainian writers of the XVI-XVIIth centuries on the issue of interaction of a person and authorities are compared and contrasted in the article. Social and political concepts of our thinkers are analyzed in order to highlight common and different points of views on the future of Ukrainian people. Therefore, the writers of the XVI-XVIIth centuries claim that the authorities should be guided exclusively by law in their actions, otherwise it will cause assertiveness and usurpation, that is, they advocate the rule of law. However, power implementation is offered through the various forms of government. The author insists that the similarity of views on the social and political system of our thinkers with the European ones indicates a high level of education, a broad outlook, as well as the integration of problems that worried Ukrainian society into the world context. No less attention is paid to the image of an ideal ruler, capable of building a strong and independent state, which was created by our writers of the XVI-XVIIth centuries. The author claims that this image is diversely presented by our writers. In particular, all thinkers insist that the head of state is a moral, educated and wise person. Another key image, which is present in almost all the works of that period, is the image of Kyiv as a spiritual Zion, as the center of a revived state.

Keywords: authorities, ruler, state, people, Polish-Lithuanian Commonwealth, Zion.

Постановка проблеми. Проблема взаємодії влади і народу напрочуд актуальна для будь-якої доби. Особливо гостро це питання звучить у період, коли народ немає власної держави, а змушений жити за законами, нав'язаними ззовні, які часто навіть не притаманні його ментальності. Саме так трапилося з українцями в XVI-XVII ст. Намагання зберегти власну ідентичність, релігію, мову, культуру, відродити державність – це те, що вселяло надію, змушувало боронити національні інтереси в різних сферах життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Очевидна актуальність теми взаємодії влади і народу привертає увагу науковців і сьогодні. Так, В. Гоцуляк у праці «Полемічна література XVI-XVII ст. в освітній культурі України» звертає

увагу на те, суспільно-політичний ідеал в усі періоди нашої історії нерідко ототожнювався з духовною церквою, оскільки на формування структури православ'я вплинули політичні системи Візантії та Київської Русі. «Тому українські полемісти православного спрямування і діячі православної церкви за християнськими символами і християнськими сюжетами окреслювали шляхи розвитку українського суспільства» [2, с. 7].

І. Терлюк у статті «Міжконфесійні змагання як вияв права українського народу на власні національні ідентичність і державність (остання чверть XVI – перша половина XVII ст.)» розглядає твори полемістів з метою аналізу суспільно-політичних поглядів, які допоможуть українцям зрозуміти проблеми, що турбували наших пращурів у XVI-XVII ст. з метою їх уникнення в майбутньому.

У дослідженнях В.М. Пилипенка «Перед лицем ворога. Польська антитурецька література середини XVI – середини XVII ст.» та П.М. Саса «Політичний проект Северина Наливайка 1596 р.» розглядаються політичні задуми, які, на думку Йосипа Верещинського та Северина Наливайка, могли би допомогти Україні отримати певну автономію в межах Речі Посполитої.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті співставляються різні погляди українських письменників XVI-XVII ст. на проблему взаємодії людини і влади. Аналізуються суспільно-політичні концепції наших мислителів з метою виокремлення спільних та відмінних візій щодо майбутнього українського народу. Узагальнюється збірний образ ідеального володаря, здатного розбудувати сильну і незалежну державу.

Мета статті: показати глибинне бачення українськими письменниками XVI-XVII ст. проблем необхідності розбудови власної держави, взаємодії влади і громадянського суспільства у порівнянні з подібними поглядами європейських мислителів-сучасників. Чим ще раз підтвердити, що розвиток давньої української літератури відбувався в тісному взаємозв'язку із західним європейським письменством.

Виклад основного матеріалу. У важкий для країни час, коли немає монолітного центру вирішення і політичних, і культурних проблем, єдино можливим варіантом вижити народу, не втративши набуті сторіччями духовні цінності, є збереження і популяризація національного коду через посередництво літератури. Тобто фактично завдання не зникнути під гнітом обставин, а навпаки відродитися, покладається на освічених людей, інтелектуальну еліту нації. Саме українське письменство XVI-XVII ст. через твори доносило до представників влади Речі Посполитої погляди власного народу на злочинні проблеми з метою послаблення і релігійного, і політичного гніту, а також покращення умов життя.

Так, Христофор Філалет на сторінках «Апокрисису» переймався ідеями суспільного договору, обмеженням влади монарха законом, а також визначенням прав і свобод підданих. Письменник вважав, що ні в якому разі влада монарха не повинна бути абсолютною, щоб він (правитель) не вершив беззаконня щодо власного народу. Взаємовідносини між підданими і монархом будуються на основі закону і добровільної згоди. Саме в цьому, на думку Христафора Філалета, і знаходиться джерело сили й могутності держави [6, с. 47]. Із подібним соціально-політичним підходом, коли в основі створення і керування державою знаходиться теорія природного права і суспільного договору, зустрічаємося і в працях європейських просвітителів Томаса Гоббса та Джона Локка.

Лише глибоко моральний і високо духовний монарх зможе створити умови для розвитку як окремого громадянина, так і держави в цілому. Тому Христофор Філалет проектує суспільство, у якому немає ні насильства, ні несправедливості. Думки нашого мислителя про суспільний ідеал перегукуються з поглядами європейських гуманістів («Утопія» Т. Мора, «Місто Сонця» Т. Кампанелли). «Міркування про ідеальне люд-

ське життя ґрунтується у Христофора Філалета на ідеалізації часів раннього християнства, на відстоюванні духовної свободи людини й права, на пошуках істинного буття, яке сконцентровано в Богів» [2, с. 7].

Монархічну форму правління обстоював і Станіслав Оріховський. Взагалі тема держави і влади – центральна в його творчості. Мислитель вважав, що правитель повинен бути глибоко моральною, високо освіченою особистістю, котра в управлінні державою керується законом. Адже саме закон гарантує в суспільстві верховенство права і обмежує в діях владу, не дозволяючи їй творити свавілля щодо власних громадян [1, с. 7]. За правління мудрого й освіченого короля, стверджує Станіслав Оріховський, «панують мир, достаток, освіта», а саме це перетворює варварську країну у цивілізовану» [7, с. 143].

Власну концепцію державної влади розробив і Петро Могила у творі «Літос». Письменник вважав, що за умови відсутності власної держави, у той час, коли вся влада зосереджена в руках польського короля, верховенство в українському суспільстві повинно належати духовній владі, що призведе до звільнення православної церкви від іноземної залежності. Петро Могила стверджував, що «реалізація православної церквою її верховної влади означатиме подолання кризи православ'я, а отже, об'єднання усіх руських-українців» [6, с. 49]. Центром же духовної держави повинен стати Київ (або ж Сіон, як його називав Петро Могила), де творитиме еліта нації, спираючись на православні канони [7, с. 362]. Письменник вважав, що єдиною формою правління української держави майбутнього монархія. Неодмінно наполягав на тому, що володар повинен бути нещадним до ворогів, поборжливим до підданих, мудрим законотворцем, котрий сам втілює закон у життя [6, с. 49].

Про духовну владу веде мову й Іван Вишенський. Для письменника найкращою формою правління була та, що спиралася на громади на зразок ранньохристиянських зі зведеною до мінімуму приватною власністю, з відсутніми привілейованими прошарками суспільства, які письменник вважав паразитичними і основним гальмом на шляху до розвитку суспільства. Ця система органічно вписувалася в контекст утопічних європейських держав XVI-XVII ст. [7, с. 212].

У центрі поглядів на проблему взаємодії влади і суспільства Кирила Транквіліона-Ставровецького знаходиться людина, інтереси якої і розглядає у своїй творчості письменник. Мислитель вважає, що держава може бути успішною настільки, наскільки успішні її громадяни. На думку Кирила Транквіліона-Ставровецького, людину варто оцінювати відповідно до результатів праці, а не за статки чи приналежність до привілейованої верхівки суспільства. Мислитель обстоює ідеї братерства, справедливості, оскільки Бог створив усіх людей рівними. Вони (люди) повинні постійно самовдосконалюватися через самопізнання. Завдання же держави та її правителів полягає в тому, щоб створити всі умови для розвитку здібностей і талантів громадян [6, с. 48–49]. Питання рівності людей, а також проблему самопізнання глибше розглядатиме у XVIII ст. Григорій Сковорода.

Кирилу Транквіліону-Ставровецькому у «Дзеркалі богослов'я» вдається за допомогою образів Сіону і Вавилону наочно проілюструвати різницю між державою, яка дбає про своїх громадян, і такою, що допомагає розвинути найгірші людські якості. Держава, що заснована на гріхах і насиллі, відповідно приречена на загибель. У письменника вона постає як Вавилон. Натомість царству зла протистоїть образ Сіону: «Пресвітлий Сіон, місто прекрасне, небесний Єрусалим, що є Церквою» [Цит. за: 6, с. 48].

Зробити автономну козацьку владу в межах Речі Посполитої намагався Северин Наливайко в політичному проекті, викладеному у «Кондиціях». У даному проекті поєднувалася політична залежність від короля з автономним адміністративно-територіальним принципом суспільного ладу, тобто влада зосереджувалася в руках гетьмана в межах автономії, проте вищою на території всієї держави визнавалася влада короля [5, с. 41–42].

Про автономне козацьке князівство (Лівобережжя Дніпра) у складі Речі Посполитої на чолі з князем та гетьманом, з власною козацькою юрисдикцією веде мову Йосип Верещинський. Метою створення такого князівства була оборона земель від зовнішніх ворогів [3]. Безпосередньо зі створенням козацького князівства пов'язана тема повернення слави Києву через відбудову міста. Київ же на сторінках твору Йосипа Верещинського «Droga rewna» постає як Сіон [4].

Висновки і пропозиції. Думки представників нашого письменства XVI-XVII ст. щодо суспільно-політичного ладу, який найкраще сприяв би розбудові державності та розвитку особистості, подібні і водночас відрізняються. Так, усі мислителі стверджують, що влада повинна керуватися в своїх діях виключно законом, інакше це призведе до свавілля та узурпації. Тобто всі письменники обстоюють верховенство права. Проте реалізацію влади пропонують через різні форми правління. Христофор Філалет і Станіслав Оріховський виступають прибічниками монархії. Петро Могила та Іван Вишенський наполягають на духовній владі, але з суттєвими відмінностями: Петро Могила більше схиляється до зосередження влади в руках однієї духовної особи, тоді

як Іван Вишенський пропонує створення громад на зразок ранньохристиянських без привілейованих осіб. Ідея справедливої держави, де всі люди рівні, представлена в творчості Кирила Транквіліона-Ставровецького, що дозволяє говорити про проекцію республіканської форми правління. Про козацьку автономію на чолі з гетьманом, князем, але у складі Речі Посполитої ведуть мову Северин Наливайко та Йосип Верещинський.

Подібність поглядів на суспільно-політичний устрій держави наших мислителів з європейськими (зокрема, Т. Гоббса, Дж. Локка, Т. Мора, Т. Кампанелли) свідчить про високий рівень освіченості, широкий світогляд, а також вписуваність проблем, котрі хвилювали українське суспільство, у світовий контекст.

Так само різнобічно представлений у наших письменників і образ ідеального володаря. Усі мислителі наполягають на тому, що керівник держави – це моральна, освічена, мудра особистість. Петро Могила додає, що володар має бути безжальним до ворогів, терплячим до підданих. Кирило Транквіліон-Ставровецький вважає основним завданням державної влади створення умов для розвитку здібностей громадян.

Дуже прикметно, що майже через усі твори українських письменників XVI-XVII ст. проходить образ Києва як духовного Сіону, як центру нашої відродженої держави. А в Кирила Транквіліона-Ставровецького з'являється ще й антипод Сіону – Вавилон.

Жодні розбіжності в поглядах на взаємодію держави і влади, форму державного правління, образ ідеального володаря у працях нашого письменства XVI-XVII ст. не можуть спростувати думку, яка наскрізно проходить через усі твори: лише суверенітет держави дає право і можливість для розвитку народу за умови, коли країною керує мудра, освічена особистість, державотворець, котрий інтереси країни ставить значно вище, ніж власні.

Звичайно, що висвітлення проблеми взаємодії держави і влади в українській літературі XVI-XVII ст., занадто об'ємна для статті і потребує подальших досліджень, у чому числі детальний розгляд даного питання за персоналіями і творами окремих представників письменства доби Бароко.

Список літератури:

1. Александрович Т., Малинка М. Погляди на геополітичне становище України в добу Ренесансу через призму творів Йосипа Верещинського. *Переяславські Сковородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка* : зб. наукових праць / [за заг. редакцією М.П. Корпанюка]. Ніжин : Видавець Лисенко М.М., 2015. Вип. 3. С. 5–10.
2. Гоцуляк В. Полемічна література XVI-XVII ст. в освітній культурі України. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2018. Вип. 19, т. 2. С. 4–8.
3. Кралюк П. Історія української філософії. Тема 7. Західні (гуманістичні, реформаційні, контрреформаційні) впливи на культуру українську. URL: <http://kulturolog.org.ua/materials-for-courses/4-kurs/istoria-ukr-fil/80-2011-01-15-17-36-27/277--q-q-7-xv-xvii-.html>
4. Пилипенко В.М. Перед лицем ворога. Польська антитурецька література середини XVI – середини XVII ст. Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2014. 232 с.
5. Сас П.М. Політичний проект Северина Наливайка 1596 р. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку* : матеріали Четвертих Всеукраїнських читань (Черкаси, 16-18 травня 1994 р.). Київ–Черкаси, 1994. С. 41–43.
6. Терлюк І. Міжконфесійні змагання як вияв права українського народу на власні національні ідентичність і державність (остання чверть XVI – перша половина XVII ст.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 44–50.
7. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. Київ : Либідь, 2004. 400 с.

References:

1. Aleksandrovych, T., & Malynka, M. (2015). Pohliady na heopolitychne stanovyshe Ukrainy v dobu Renesansu cherez pryzmu tvoriv Yosypa Vereshchynskoho [Views on geopolitical situation during the Renaissance through the prism of the works of Joseph Vereshchinsky]. *Pereyaslav Skovorodian Studios: Philology, Philosophy, Pedagogy* / [under general editorship of M.P. Korpaniuk], vol. 3, pp. 5–10.
2. Hotsuliak, V. (2018). Polemichna literatura XVI-XVII st. v osvittii kulturi Ukrainy [Polemical literature of the XVI-XVIIth centuries in educational culture of Ukraine]. *Humanities current issues*, vol. 19, t. 2, pp. 4–8.
3. Kraliuk, P. *Istoriia ukrainskoi filosofii. Tema 7. Zakhidni (humanistychni, reformatsiini, kontrreformatsiini) vplyvy na kulturu ukrainsku* [History of Ukrainian philosophy. Topic 7. Western (humanist, reformational, counterrevolutionary) impacts on Ukrainian culture]. URL: <http://kulturolog.org.ua/materials-for-courses/4-kurs/istoria-ukr-fil/80-2011-01-15-17-36-27/277--q-q-7-xv-xvii-.html>
4. Pylypenko, V.M. (2014). *Pered lytsem voroha. Polska antyturetska literatura seredyny XVI – seredyny XVII st.* [In the face of the enemy. Polish anti-Turkish literature of the middle of the XVIIth – the middle of the XVIIIth centuries]. Kyiv. (in Ukrainian)
5. Sas, P.M. (1994). Politychnyi proekt Severyna Nalyvaika 1596 r. [Political project of Severyn Nalyvayko in 1596]. Proceedings of the *Ukrainska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku: Chetverti Vseukrainski chytannia* (Cherkasy, may 16-18, 1994), Kyiv–Cherkasy.
6. Terliuk, I. (2017). Mizhkonfesiini zmahannia yak vyjav prava ukrainskoho narodu na vlasni natsionalni identychnist i derzhavnist (ostannia chvert XVI – persha polovyna XVII st.) [Interconfessional disputes as an expression of the right of the Ukrainian people to their own national identity and statehood (the last quarter of the 16th – the first half of the 17th century)]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series of Legal Sciences*, no. 861, pp. 44–50.
7. Shevchuk, V. (2004). *Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI-XVIII stolit: U 2 kn. Knyha persha: Renesans. Rannie baroko* [The Roxolanian Muse: Ukrainian Literature of the 16th-18th Centuries: In 2 volumes. Book One: The Renaissance. Early Baroque]. Kyiv : Lybid. (in Ukrainian)